

Çiya serî natewînin

Navê jiyane ne zarokî û pîrî ye, lê herdu jî parçeyên wê ne. Ev pîrejin Pîroz e. Ew ji Birîfkayê ye li devera Berwarî Bala. Temenê wê 100 sal e.

Li wêneya jor jî zarok di Kaniya Gundê Buselê de ne, tevî petîx û şimamokan ku di nava avê de dicemidin. Herdu wêne jî Hesên Hecî (Hasan Haji) girtine.

Raza Çiyê

Li çiyayên Toros û Zagrosan zarokên agir û rojê mîna li hin deverên din ên cîhanê bi çiyê re nakevin rik û qayîşê, bileks ji wan hez dikin, bi hesreta wan in û heta parçeyek ji wan in. Li gorî hev fesilîne û bi hev hene.

Çiya zexm û qehîm in. Lê çiyayên herî asê û bilind di nava dilê zarokên agir û rojê de ne. Ji lewra ruhê azadî û serxwebûnê di dilê wan de her şax ber dide. Mîna dara berûyê ye, heta koka wê hebe ew naqele û her heye.

*Serê çiyayê bi dûman e, berxê min
Bîrîn kûr in, bê derman e, bavê min,
Gelo çima ew hawa ne, megrî, megrî,
De menale megrî, megrî,
Ev çî hal e, megrî megrî,*

Rêşad SORGUL

kengî em dikevin navê, diyar nîne kî ji kê ye. Nazir û menzûr, heq û heqî-qet, abid û mabûd, dil û dilber dibin yek. Û carna mîna Baba Tahir gotî, nikare herduyan ji hev derxe. Belkî ji hev derdixe, lê dîsa fena Omer Xeyamî gotî, ditirse perde rabe, ne ew bimîne û ne ji yar.

fena ku bibêje, xema nexwe çiya bi hemdê xwe ne, weke her car qerase ne, asê ne, rê nadin û fikaran neke. Lê nizanîm çima wexta dibêje, megrî berxê min, li pey wê megrî bavê min lê nayê û belkî jî diviyabû megrî dayê bûya.

Çiya bi hemdê xwe ne

Çiya zexm û qehîm in. Lê çiyayên herî asê û bilind di nava dilê zarokên agir û rojê de ne. Ji lewra ruhê azadî û serxwebûnê di dilê wan de her şax ber dide. Mîna dara berûyê ye, heta koka wê hebe ew naqele û her heye.

Hesen Seba serketî bû û ev ne ji kelha wî ya qehîm bû, ji mejiyê wî yê bi azadiya çiyê avdayî bû û bi dilê wî yê asê bû, kes nikaribû pê de biçûya. Ez ê nebêjim li ser sir û raza jînê bi temamî serwext bû, lê ez dikarim bibêjim ew şopgerên baş ê razê bûn. Zarokên rastî yê çiyê bûn. Li qanûnên rohnî û agir serwext bûn. Bi qasî bazekî têkoşer û bi qasî pinpinîkekê jî evîndarê jînê bûn. Ew şagirtên peristgeha çiyê, ilimdarê agir û rojê bûn. Û ew li keviyên van çiyayan bi firrê dikevin. Ji serê zinarên bilind, ji kendalan xwe bera xwar didin. Li hêliya dil yek û didu dibin yek, bi dahola dil re aqil tê cengê û ber dide hefsarê nefîsê.

Çiya bang li me dikin. Weke Melayê Batê gotî, “qib-legeha aşiqanî” û fena heciyan karwan li ser rêkê ne. Ebcada eşqê li wir e. Eger me pirtûkeke eşqê bivê tije hub û evîn, biqulibînî newal bi newal, dol bi dol rûpelên wê; vexwe ji Kaniya Qestelê ava gulan, bireşîne misk û emberê, hingê tu wê perwaz bidî û bi firrê bikevî.

Dema mirov li ser çiyayê bifikire, bi-vênevê kela dilê mirov radibe, li derûnî û hinavan bayekî xemê yê neyê pênasekirin xwe ba dide û li stûna hestan dialîne. Yê li ser vê erdê, zarokên roj û agir in. Zarokên çiyê ne. Jiyana wan jî li gorî wê ye. Kinc û kirasên wan, mûzîq û awazên wan, deng û qîrîna wan, xwarin û vexwarina wan giş li gorî wê surîştê ye. Reng û lewnên wan li gorî wê diedilin. Xewn û xeyalên wan, çîrok û çivanokên wan bi vê tene hûnandin. Mîna şembelîkên bi tirêjên tavika buharê re hêdî dihelin, welê dinisilin hinav û cergan. Ma ne, Seîdê Kurdî jî di venêrtina bijîşkî de xwestibû ew li gorî erdnîgariya Kurdistanê û çanda wê were pênasekirin. Belkî ji wê bû, dema derdiket ser darê û mitale dikir, ji wê xisleta wî bû ku ew jî dereng pê hesiyabû.

Serê çiyayê dûmanê digirin. Mij û moran dike ku em bi pey raza wan bikevin. Nepeñî û nehenî sernuxûmî ne. Dilê me her dixwaze xwe dirêj bike û keşif bike. Lema raz tilsima jînê ye. Roj û agir di newalên kûr de vê sêhra tilsimkirî har dikin. Ew li dora wê dizivirin. Zemên weke hevîrekî qayîşokî distirên. Ne salwext misêwa wilo ye.

Çiya û koh çawa ku xormal in, di heman demê de atêşgede ne. Hemin ew in, me dikişînin nava xwe û

Kurd ji çiyê hez dikin

Pirên li dora agir lèvên wan dilebitî û li ser paşerojê diponijîn, himhim bi wan diket bi avzûn û hestên parzûnkirî cîhana hizirînê ya qewmê çiyê avdan. Ji wê ye, bandoreke wan a xurt li ser dîn û olên cîhanê hemûyan heye.

Çiya bang li me dikin. Dengê wan di hinavên me de olan dide. Dema bang dike û piçekî sura dengê wî digihîje me, ruh û rewanê me yê razayî hişyar dibe, xwe lê digire û diçe. Bang li me dike û di rojînga dilê me re xwe bera binê bîra me dide. Zarokên agir û rojê li ku dibin bila bibin hişyar dike.

Li çiyayên Toros (Tor) û Zagrosan (Zêya Mezin) zarokên agir û rojê mîna li hin deverên din ên cîhanê bi çiyê re nakevin rik û qayîşê, bileks ji wan hez dikin, bi hesreta wan in û heta parçeyek ji wan in. Li gorî hev fesilîne û bi hev hene. Belkî ji wê be, ne ji dijminan be, Kurdan gotibe “Ji bilî çiyayê dostê Kurdan tinene.” Ji ber ku çiyayî ne ango ji çiyê ne.

Em di strana xwe ya li jor de jî dibînin, dengbêj, gilî û gazinên xwe ji çiyê re dibêje. Lê wexta qal dike ku “serê çiyê bi dûman e” û dema dibêje, “megrî megrî”

Hez bike ji wî çiyayê tu di kaşê wî de westiyayî

► Çiya ne bi tenê cihekî bilind e, çandêke resen û dewlemend e. Lê her çand berî her tiştî ya erdê xwe ye, ya wê deverê ye lê çêbûye, paşê ya te-vahiya gerdûnê ye. Serdest û mêhtingeran her tim xwestine çandê ji awayê wê yê xwezayî qut bikin û naveroka wê piçûk bikin.

*"Wey lê Dînê çiya bilind e
Te nabînim te nabînim
Wa qurbanê gul sor bûne,
Naçîrînim naçîrînim"*

Çiya...
Bi Ârâmî "tûr", bi lbrî "hâr", û bi Erebi jê re "cebel" tê gotin.

Di klamên me de ew in, ketine navberê û rê nadin, gazin ji wan tê kirin, sedema hesretê ne, û lema ji bo wan tê gotin, bila xira bibin û hilweşin.

Dikevin navbera aşîqan, bi hesret û xurbetê navê wan tene hildan, hesreta dê, bav û ewladan zêde dikin. Mîna ew ketibin navberê û sedema firqetê bin.

Di her dem û dewranê de, di her rojgarê de, li dijî desthilata zordar û zordestan, ew bûne penageh û dost ji bo bîndestan, ji bo dozdarên heq û heqîqetê.

Çiya ew penayên ezêlî û ebedî ne, kesên li ber xwe dane û serî rakirine, bi awayekî bi xwe bawer ji bo wan gotine, "Eger ferman a padîşah e, çiya ji yên me ne."

Du kevalên ji kevir ên Xwedê bi xwe nivîsîn li çiyayê Tûrî Sîna pêşkêşî Hz. Mûsa kir.

Li Çiyayê Hîra'yê wehiya pêşî ji bo Hz. Muhammed hat şandin.

Li gorî Tewratê keştiya Hz. Nûh li serê Çiyayê Araratê (Agirî), li gorî Quranê li Çiyayê Cûdî rawestiyaye.

Li lûtkeyên Olîmpûs li nava ewran hê ji xwedayên Yewnan dijîn.

Her çiya li bejna gelê xwe tê

Çiyayê Kailasê çiyayê xwedayan e, û ji aliyê Bûdîzm, Hîndûîzm, Jainîzm û gelek dînen din ve pîroz tê qebûlîkirin. Xwedayê Hîndûyan Şîva tevî hevjiha

Ferda ÇETÎN

xwe Parvatî li serê Çiyayê Kailasê medîtas-yonê dikin û rûniştî ne.

Li gorî Japonan xwedayên mezin hemû li serê Çiyayê Fûjî'yê 3.766 metroyan bilind tînin cem hev. Lê her 300 salî carekê pev diçin, şer dikin û di vî cenga wan de teqî-nên erd û ezmanan dihejin, rû didin.

Di nava van çiyayan de yê herî bê şens, bêguman Çiyayê Everestê ye, û bi bilînda-hiya xwe ya 8.848 metroyan li navbera Çîn û Nepalê cih digire. Navê wî yê resen e ji erdên xwe yê xas û qedîm girtiye, ji alî mêhtingeran ve hatiye guhertin. Bi demê re navê wî yê rastî hatiye jî-bîrkirin, navê wî yê sexte weke rastî hatiye qebûlîkirin.

Kesê nav li Everestê kiriye mudirê giştî'yê kadas-tro'yê rêveberiya mêhtingehê Ingilîstanê li Hindîstanê Georg Everest e. Em ê paşê li vî mijara desteskerîna mezin a gerdûnî vegehin.

Çiyayên mîna Vezuvê jî xwedayên xezabê bi rê ve dibin. Pompei li Başûrê Îtalyayê ye, bajarekî bazirganiyê ye û di nava dewlemendiyeke mezin de ye. Li gorî rîwayetê li bajarê çar nîkarên wî kexane ne, bê exlaqî û bê edebî asayî bûye. Timî dixwazin bitamî-jîn, ji bo vî jî piştî ku tîr dixwin bi perîkên qazan mahdê xwe dixelînin vedirîşin û dişa dixwin. Çiyayê Vezuvê 23'ê Tebaxa 79 P.Z. di teqê û Pompei "bajarê bê exlaqiyê" jî nexşeyê radike. Ji vî felaketa mezin kes sax nefilitî. 16 hezar şênîyên Pompei bi temami bûn kevir.

Wekî din li Efrîkayê çiyayê Klîmanjaro heye. Di warê nav de jî dişibe çiyayê Kurê Jaro'yê li bakurê navçeya Şêladizê. Ev çiyayê herî bilind û serê wî bi berfê Efrîkayê jî bo romana Ernest Hemîngway a bi navê "Berfa Klîmanjaro" bûye îlham. Heyranî û mat-mayîna nivîskar ne ji ezameta çiyê ye, bala wî tiştêkî

din dikişîne; "Pilingek çawa derketiye serê Klîman-jaro'yê 6500 metro. Hestiyê pilingê qefilî li cihekî bilindê çiyê hat dîtin û kes li vî serwest nabe."

Heywan û balindeyên nêzî ewran difirin û ji jêr û beriyê hez nakin, esaleta xwe û çiyê digihînin hev. Piling jî ber vî derketiye serê çiyayê Klîmanjaro.

Eger hûn xwe bi qûntara çiyê ve bigirin, hingê divê hûn qîma xwe bi tenêtiyê bînin.

Helbestnûsê hê nû bi ziman ketiye, gotiye, "Min li qûntara çiyayê 3 hezar metro bilind dareke guwîjê ya gelek guwîjirtî dît ku li bendê bû hinek keviran biavêjinê."

Mirov dernakeve çiyê, hildikişê

Dema hûn derketin serê çiyê, hûn dikarin pê re li hev bikin. Kengî we pê re li hev kir wê bi we re ya nava dilê xwe bide der. Dema xwêdana we bi sura bayê hênîk zuha kir, tîrêjên rojê'yê pêşî beriya kesî gihand we, hûnê mehera dayiyekê his bikin.

Li deverên çiya tinene, mirov xwe jî bo nêzî Xwedê his bikin û vî pêdiviya xwe bi cih bînin, gelek birc ava kirine. Pîramîdên Misrê, Birc a Babilê, Zîguratên li Mezopotamyayê û Pîramîdên bi navê "Teocallî" yên li Meksîkayê encama vî pêdiviyê ne.

Kesên gotine, "Rêya tu di kaşê wê de westiyayî jê hez bike" rast gotine. Eger tu bi meşê derkeve serê çiyayekî ew çiya çiya nîne gir e. Mirov dernakeve çiyê, mirov hildikişê çiyê. Hilkişîn jî zehmet e. Mirov dihilkume, diweste, diçerixe, dişemite û dikeve. Hûn ji jêr ber bi jor ve diçin.

Eger hûn dixwazin nêzî Erş-î Ala bibin divê hûn xwe xwar bikin. Eger armanca we xwegihandina huzûrê be, eger miradê we xwenêzkirina roj, hevv û ewran be, divê hûn xwe li zehmetiyê ragirin û di huzûrê de qusûrê nekin. Hûn ê xwe ber bi çiyê ve xwar bikin û li serê lingê xwe binêrin.

► Heywan û balindeyên nêzî ewran difirin û ji jêr û beriyê hez nakin, esaleta xwe û çiyê digihînin hev. Piling ji ber vê derketiye serê çiyayê Klîmanjaro. Eger hûn xwe bi qûntara çiyê ve bigirin, hingê divê hûn qîma xwe bi tenêtiyê bînin.

► Ma ne çiya û koh ne tenê cihekî bilind ê cografîk e. Çiya jî navekî xwe, nasnameyeke xwe, kesayet, rewan û esaleteke xwe heye. Çiya bi xweza, dar û ber, ruhber, heywan û mirovên dewrûbera xwe çandek e.

Qanûneke girîng a çiyê ye: Çiyayê tu nikarîbî jê bihurî nikarî jê re tişteki bibêjî. Eger merama we gotûbêjî û derdbêjî be, nabe hûn li qûntarê biminin divê hûn derkevin serî!

Dibêjin "Çiyayê xuya dike piştê wî nêz e" lê qet ji vê bawer nekin. Dema hûn ji jêr ve li jor binêrin, hûn dikarin bawer bikin ku hûn dikarin bi carekê derkevin jor, lê kengî taqet di çongên we de nema hingê hûn ê fêhm bikin ku xwegihandin ewqasî jî hêsan nîne.

Ya rastî, çiya sir û raz e, raz jî nayê gotin. Ji bo xwegihandina razê şert e, mirov bi nava çiyê ve bimeşe û derkeve serê wî.

Çiya ne bi tenê cihekî bilind e, çandekê resen û dewlemend e.

Lê her çand berî her tiştî ya erdê xwe ye, ya wê deverê ye lê çêbûye, paşê ya tevahiya gerdûnê ye. Serdest û mêhtingeran her tim xwestine çandê ji awayê wê ye xwezayî qut bikin û naveroka wê piçûk bikin. Ev her finasê wan bû. Ji ber ku ew ji bo berjewendiyên xwe dixwazin rastiyê bixesinin, belovajî û çeloxwarî bikin, bixin xizmeta cîhana xwe ya madî û manewî. Çiyayê herî bilind ê dinyayê yê li ser sînorê Tibet û Nepalê jî para xwe ji vê girtiye.

Navê resen e çiyê bi zimanê Tibetî Çomolungma ye. Heya sala 1953'an jî li dinyayê bi vî navî hat nas kirin. Çiyagerê New Zelandî Edmund Hillary û alîkarê wî Nagmal Kangi 29'ê Gulana 1953'an gihiştin serê çiyê.

Di nava raza çiyê de çîroka mêhtingeriyê

Li herêma çiyayê Çomolungma xelkekî xwecihî navê Şerpaiyan heye. Şivanekî jî van xwecihan bi navê Negmal Kangî heye. Ew bi dehan car derketiye serê çiyê. Edmund Hillary jî çiyagerê New Zelandayî ye û bi saya vî şivanî derketiye serê çiyê. Negmal Kangî dema li qûntara Çomolungma (Everest) bizinên xwe çêrandiye, rêya di navbera serê çiyê û qûntara wî de ji bo avdana bizinên xwe bi kar aniyê. Ango gelek caran, belkî çil caran derketiye serê çiyê û dake tiye. Lê belê ji bo dîroka zanist û mêhtingeriya rojava (!) ma çî qîmeta derketineke wisa ya xwezayî heye?

Em niha dîsa li Zelanda Nû ya Edmund Hillary vegehin...

Li vî welatî xelkê xwecihî Maorî dimînin. Beriya ku Abel Tasman ê Hollandî di sala 1642'an de vir keşif bike, di zimanê Maoriyan de jê re Aotearoaya digotin.

Maneya wê jî "Welatê Ewrên Spi" ye. Hollandiyan çawa gav avêtin vî welatî bi vê keşfa mêhtingeriyê ya navguhertinê dest pê kirin. Bêyî bipirsin an jî lê bifikirin ka xelkê xwecihî çî difikire ev navê Zealand munasib dîtine. Zealand navê devereke li Hollandayê ye. Maneya wê jî "herêma deryayî" ye.

Ev welat mêhtingeha Ingilistanê ye û roja me ya îro jî girêdayî qralîçeya Ingilistanê Elîzabethê ye. Ha Edmun Hillary jî endamê vî welatî ye. Di sala 1953'an de derket serê çiyayê Çomolungmayê û ev qaşo serketina wî, heman salê di merasîma tacgirtina Elîzabetha 2. de bi nişana dewletê hat xelat kirin. Ev "keşfa" mêhtingeh û bi dizî piştî 12 salan bi navguhertinê kirin mayînde.

Tevî nerazîbûnan giştan jî dewleta Ingilistanê sala 1865 navê Çomolungmayê guhert. Navê mudîrê giştî yê kadastroyê yê rêveberiya mêhtingeh ê Hindistanê George Everest li şûna navê bi sedsalan dihat bikaranî danî. Bi vî awayî navê çiyayê herî bilind ê cîhanê guhertin û kirin Everest.

Ma ne çiya û koh ne tenê cihekî bilind ê cografîk e. Çiya jî navekî xwe, nasnameyeke xwe, kesayet, rewan û esaleteke xwe heye. Çiya bi xweza, dar û

ber, ruhber, heywan û mirovên dewrûbera xwe çandek e.

Pîrejina helbestvan a herî bi temen a Ermenistanê Silva Gabudîkyan di hevpeyvîneke xwe de bi rojnâmevanê Tirk re li ser pîrsa "Çiyayê Araratê jî bo we Ermeniyân çî ifade dike" gotibû: "Ew, çiyayek e, her em nagihîjinê ew bêhtir bedew dibe. Mîna Fûjiyayê Japonan Araratê me ye. Ararat jî bo we cihekî bilind e, ji bo me kûr e."

Ev têkilîdanî û hûnandina Silva Gabudîkyan be-revajî bûye. Êdî Ararat ne ew çiya ye ku mirov nikare bi nav de biçê. Belaya jê re dewlet tê gotin, ketiye navbera çiyê û Gabudîkyan û çiya kiriye mal û milk.

Gelo haya Xwedê jê heye, navê çiyayê herî mezin ê cîhanê yê wî afirandiye navê Çomolungma hatiye guhertin û Çiyayê Araratê li Ermeniyân hatiye qedex kirin?

Qurana Kerîm di sûretê Neml ayetê 88'an de bi zîmanekî zelal û vebirî ber dilê me xweş dike;

"Hûn çiyân dibînin û dibêjin qey ew sekan in; lê ew jî mîna ewran tevdiagerin. Ev hunerê ew Xwedayî ye, her tiştî bi rêkûpêk û tekûz çêdike. Bêguman Ew ji kirinên we bi temamî xeberdar e."

Destana hemdem a Cûdî

► Çiyayê Cûdî piştî ku ji sefîneya Nebî Nûh re bûye cih û war, weke xaka dewama mirovahiyê hatiye qebûlkirin. Insanetî li Cûdî, li Mezopotamyayê ji nû ve esasên xwe danîne û belav bûye. Li gir û lûtkeyên Çiyayê Kurdan Cûdî, jiyane ji nû ve dest pê kiriye.

Dengir GUNES

Çiya di dîroka gelan de tim bûye sembola hêz û pîrozîyê. Lê ji bo gelê Kurd tevî van taybetmendiyên, çiya berî her tiştî cihê starê ye. Weke çiyayên li Serhed, Botan, Dêrsim û Şingalê, di her tofana ku zaliman aniye serê wan de, çiya ji bo Kurdan bûne weke hembêza dayikê. Di her dema tengasiyê de çiyaya ew kesên pêdiviya wan bi alîkariyê çêbû, ji mirin û xirabiyên parastine. Eger heta îro jî em karibin destan û çîrokên li wan çiyayan bibihîzin, ev di heman demê de nîşan dide ku parastina wan çiyayan ne dem kin e. Çiqas dem derbas bûbe jî, li wan gir û lûtkeyên xwe yê bilind nav û berxwedana wan egîd û lehengên li ser heqê û azadiya xwe jî parastine, xwedî li wan derketiye û nehiştiye ku werin jibîrkirin.

Ji Agirî heta Merato, Kato, Cûdî û Gabarê, hema hema her çiyayekî Kurdistanê bi destanên xwe tê zanîn. Lê belê Cûdî ku ji Gutîyan heta Babil, Med, Bizans, Artûkî û Mirên Cizîrê şahidî li gelek şaristanî û hikûmdaran kiriye, di dîrokê de ji aliyê gelek neteweyan ve weke "Çiyayê Kurdan" hatiye binavkirin hem berê, hem jî îro bûye warê gelek destanan. Cûdî, ku bi bilindahiya zêdetirî 2100 metroyî, yek ji çiyayên herî bilind yê Mezopotamyayê ye, ji ber ku di pirtûkên dinî de jî behsa wî tê kirin, bûye çiyayekî bi nav û deng. Yê ku çîroka tofana Nebî Nûh, sefîneya Nûh ya ku piştî tofanê li Cûdî daniye, nebihîstibin nînin.

Çîroka tofanê di mîtolojiyên gelên din, destana Gilgamêş û di Tewratê de jî heye. Di Quranê de jî di sûreyên Hûd û Muimînûn de pêvajoya berî tofanê, gotinên Nûh û qewmê Nûh ku wî piçûk dibînin û li dijî wî derdikevin, bi berfirehî cih digire. Li gorî ku di Quranê de dinivîse, ji ber ku qewmê Nûh ji rê derketiye Xweda weke ceza tofanekê tîne serê wan. Di encamê de tê gotin, Nûh berî tofanê sefîneya xwe çêdike. Xweda emir dide: "Cotek ji her cinsî zindî (nêr û mê) û ji bilî kesên ku berê derbarê wan de hikûm hatiye dayîn, malbata xwe û yê îman kirine li keştiya xwe siwar bike. (Sureya Hud/11/40) Nûh di dema tofanê de li sefîneyê dua dide û dibêje, "Xwedayo, min dayne cihekî pîroz." (Sureya Mu'înûn, 23/29) Piştî vê duayê sefîneya wî li Cûdî datîne: "Û av vekîşiya, û kar çû serî. Û (keştiyê) li ser Cûdî danî." (Sûreya Hûd 11/44) "Ey Nûh, ji te û gelek ummetên bi te re, bi selam(başî) û bi bereketan (ji sefînê) dakeve." (Sureya Hûd 11/48).

Piştî sefîneyê li Cûdî daniye, Nûh û yê pê re li quntarên çiyayê Cûdî bi navê Heştan, (Semanîn) gundek ava kirine. Her çend di Quranê de hêjmara kesên ji tofanê rizgar bûne nehatibe diyarkirin jî, tê gotin ku ev hêjmar gelekî kême û weke navê ku li gund kirine an

8 (heşt) an jî 80 (heştê) ne. Gûndê Heştanê ji aliyê dewlata Tirk ve hate şewitandin lê bi xirbeyên xwe heta îro jî dimîne.

Çiyayê Cûdî piştî ku ji sefîneya Nebî Nûh re bûye cih û war, weke xaka dewama mirovahiyê hatiye qebûlkirin. Insanetî li Cûdî, li Mezopotamyayê ji nû ve

Ev cihê sefîneyê ye, yanî cihê ku xelk bawer dixe keştiya Nûh lê daniye.

esasên xwe danîne û belav bûye. Li gir û lûtkeyên Çiyayê Kurdan Cûdî, jiyane ji nû ve dest pê kiriye.

Lawikê Xerîb û Cûdiyê Miradan

Ji bilî ve destanê, di nav gel de çîroka Lawikê Xerîb jî tê zanîn. Tê gotin ku Lawikê Xerîb jî bo xwe bigihîne çiyayê Cûdî, cihê ku sefîneya Nebî Nûh lê daniye, bê navber heft salan çiya bi çiya meşiyaye. Dema nêzî cihê sefîneya Nebî Nûh dibê, dipirse bê ka rêya wî çiqas maye. Çend gavên wî mane ku xwe bigihîne, lê kesekî xirab Lawikê Xerîb dixapine û jê re dibêje, "Ji bo tu xwe bigihîni cihê sefîneyê, divê hîna 7 salên din jî tu bimeşî." Dema ve bersivê dibihîze qeremê Lawikê Xerîb sist dibin, hêviya wî namîne. Paşê jî Xweda re dua dide û dibêje, "Êdî taqeta min nemaye, Xwedawî canê min bistîne." Xweda daxwaza wî pêk tîne û canê wî distîne. Tê gotin, wê keliyê, Lawikê Xerîb xwe gihandiye Xweda û hêviya wî ya azadiyê pêk hatiye.

Tevî ku Lawikê Xerîb bi saxî xwe negihandibe miradê xwe jî, Cûdî bûye "Cûdiyê Miradan". Berê gelên Mezopotamyayê yê Xiristîyan, Êzîdî, Misilman û Yahûdî ku li ve herêmê diman, ji bo Nebî Nûh bi birbînin, di mehên Tirmeh û Îlonê de, li cihê sefîne kom dibûn. Ji bo hêvî û miradên xwe dua dikirin. Ji ber wê, jî Cûdî re digotin "Cûdiyê Miradan".

Lê Cûdî îro jî her demê zêdetir bûye warê mirad, hêvî û baweriyên. Gelê Kurd, bi têkoşîna xwe ya azadiyê weke dewama destana Cûdî, destaneke hemdem dinivîse. Ya rastî, bûyer, nav û cih yek in: Dagirker bi zilm û hovîtiya xwe ya li ser van xakên pîroz dimeşînin ji insanîyetê dûr ketine, xweza, çand û baweriyên tine dikin. Li çiyayê Kurdan, li dijî tofana zilmkaran jî bo mafê gelê Kurd û hemû insanîyetê têkoşîneke heye. Cûdî ji heyama Nebî Nûh

ve Cûdiyê Miradan e. Îro jî gelek Lawikên Xerîb, yê bi hesrate azadiyê li ser şopa ve insanîtiye dimeşin.

Destanên nû yê hêviyê ne

Lê belê di navberê de ferqek heye, ew jî gelekî girîng e, û dewama ve têkoşîna azadiyê pê ve girêdayî ye. Ev jî ew e ku ciwanên gelê Kurd êdî li van çiyayan tenê jî bo starê namînin. Evder kirine kelha berxwedanê û piştî têkoşîna azadiyê, dawiya çîroka Lawikê Xerîb guherandin. Rast e, Kurd jî bo bigihîn armanca xwe ne 7 salan, lê têkoşîneke zêdetirî 40 salan dimeşînin, lê gelê Kurd ne doh ne jî îro weke Lawikê Xerîb, bê hêvî nema û li gotinên kesên xerab guhdarî nekir. Berojavî ve, li hemberî her pêla zilm û zordariyê berxwedan û lêgerîna xwe xurttir kir. Ji hêza xwe ya cewherî bawer kir. Ti carî ranewestiya û teslîm nebû. Weke Mahsûm Korkmaz (Egîd), Binevş Agal (Bêrîvan), Engîn Sîncêr (Erdal) û heta Bedran Cûdî her kesê ku

berê xwe da çiyayê Cûdî efsaneyêke nûjen nivîsand. Fermandar Egîd artêşa xwe li çiyayên Gabar û Cûdî mezin kir, destana artêşa azadiyê li wan çiyayan da destpêkirin. Bêrîvan bû pêşenga dema nû ya serhildanan, PKK li bajar û çiyayên Kurdistanê belav bû û êdî dem dema destana jinê bû. Fermandarê mezin Erdal, ji Ewrûpayê berê xwe dabû çiyayê Cûdî, pêşengî li destana nîfşên nû yê Kurd kir. Derwêşê ve xaka pîroz Bedran Cûdî tevî 3 zarokên xwe di têkoşîna azadiyê de jiyana xwe jî dest da, destana ked, fedakarî û baweriyê nivîsand.

Bê guman weke her carê di destana nûjen ya Cûdî de jî dijmin hebûn. Bi dehan gundên Cûdî yê weke Heştanê ku ji gerilla re hevaltî kiribûn, hatin şewitandin. Xelkê Cûdî dema koçber bû, tevî bibîranînen xwe, ev bihuşta xwe jî li pey xwe hişt. Tevî kirasên reng bi reng yê jinan, şal û şapikê mîran, duayên dayikan, kenê zarokan û hêvî jî di bin xirbeyên xaniyan de mabûn. Lê wan zanibû ku keç û xortên wan yê gerilla wê xwedî lê derkevin. Gerilla ew çîrokên ku berê jî qirrkirina Zilan û Dersimê bihîstibûn, li gundên Cûdî zindî dîtin. Wê demê barê wan girantir, lê gavê wan xurttir bûn.

Şervanên nîfşên nû ku li van çiyayan mîrasa têkoşînê dewr girtine, efsaneyên hemdem yê Cûdî ji hevalên xwe guhdarî kirin. Wan jî li ser van, çîrok û serpahatiyên xwe yê lehengiyê zêde kirin. Belkî ew çîrok îro jî ber diwarên zilmê zêde nayên bihistin, lê ew diwar li ber heybata Cûdî, ew zinarên wê yê bilind ma dikarin xwe bigirin? Cûdî ku weke mertalekî li sêkoşeya Bakur, Başûr û Rojavayê Kurdistanê bilind dibê, dikare jî tofana sedsalê jî biparêze û şahidî li destana yekîti û azadiya gelê Kurd jî bike.

Gotina gelek efsaneyan bi rîtuêlên dema van zêwan ve girêdayî ne. Ji ber wê, rabûna ji holê ya van zêw û mihrîcanan, hêdî hêdî rabûna ji holê ya mane û efsaneyên çiyayan û xasên wan jî îfade dike. Yanî heger ziyaretên nû û kevin ên xasên Cûdî zêw û mihrîcanên xwe ji dest bidin, ew ê efsane û maneyên xwe jî ji dest bide.

Kurdan qîma xwe bi Nûh tenê neanî

Ji bo ku bi wê rûmet û serfiraziya hewandina bijartî û xasên Xwedê bixemilîn û serê xwe di nava çiyayan de bilind bikin, du çiyayan da ber hev, du çiyayên Kurdistanê. Li aliyekî bi heybeta xwe ya bi serê xwe, na wele bi heybeta xwe ya cot, Agirî û li aliyê din zincîreçiyayên Cûdî bi wê heybeta asêbûna xwe.

Luqman GÜLDİVE

Li gorî kitêbên dinên Semawî, Xweda li evdên xwe hatibû xezebê. Tofanê dinya dabû ber xwe. Ji bilî wanên di keştiya Nûh de, ji qewlê pirraniya xelkê ve di sefîneya Nebî Nûh de kes hema hema nefilîtî bû. Ez dibêjim hema hema, ji ber ku dilê Kurdan qebûl nekir ku Xwedê her kesî bi agirê gunehkaran bişewitîne. Wan kir ku xwedayê aleman li pîrejineke bi tena serê xwe li gundikekî dima, bê rehmê. Ez ê behsa serpehatiya wê jî bikim, lê ez li qayîşkêşana Agirî û Cûdî ve gerim. Ji bo ku keştiya Nebî Nûh li ser wan dayne, her ku tofanê av bilind kir, Agirî xwe bilind kiriye û Cûdî jî fireh û asê. Agirî gotiye ez bilindtir im, ez hêjatir im; Cûdî jî nav dixwe daye û gotiye, ez hêjatir im. Agirî her xwe bilind kiriye, serê xwe rakiriye da ku ji ewran bibuhure û Cûdî xwe mezin, zexm kiriye.

Cûdî xwe ji sefîneyê re fireh kir

Yanî ev jî terada çiyayan bû, li hemerî hev nav dixwe didan, qebqebûya wan bû. Her cara navê yekî ji van çiyayan dibihîsim, ev qayîşkêşan tê bîra min û awayê diya min behsa wê dikir: "Çiyayên li dewr û bera Cûdî, hemûyan xwe bilind dikir. Wî digot, ez ji te

bilindtir im, û wî digot, na ez ji te bilindtir im." Dayika min Cûdî bi maneya dîtina naskirinê, nedîtine. Bi gotina wê, ji bavê xwe bihîstiye ev çîrok. Malbata wî jî piştî şikestina Simko Axa ji Urmiyê koçberî Gever, Şirnex û Kercosê bûne. Yanî ev behsa hanê muhtemelen bi vî rengî li Urmiyê jî heye. Axir çî Kercos û çî Urmiye, ji van herdu mekanan ku ji wan ve ne Cûdî û ne jî Agirî xuya dike, yê bi ser dikeve

her Cûdî ye. Belkî hinek bibêjin sedem Quran e; lê mesîhiyên hawîrdorê jî bi heman rengî bawer dikin ku sefîneya Nebî Nûh li ser Cûdî daniye, di nav wan de jî çîrokên Kurmancî ji ber ku belav dibin, em nikarin ji hev derêxin ka kîjanî pêşî ev rûmeta mezin daye Cûdî.

Kurdan Pîra xwe ji xezeba Xwedê xilas kir

Di Quranê de di ayeta çarê ya Sûreya Hûd de wiha dinivîse, "(Xwedê) got, wa erd ava xwe daqurtîne, û ya ezman ava xwe qut ke! Û av vekîşya, û kar çû serî. Û (keştiyê) li ser Cûdî danî." Yanî Quran navê Cûdî hil-dide û "sefîneyê" datîne ser.

Ha li wî çiyayê Cûdî, pîrejineke ne di sefîneyê de jî ji tofanê difilite li gorî gotinên xelkê Kurmanciyê. Çawa ku sefîne li wê şûna iro jê re sefîne tê gotin û heta demke ne ji mêj jî ziyaret bû, danî, Nebî Nûh û bawermendên wî jî sefîneya xwe derketin. Dîtin ku gundikekî yek malî li wir heye û jî kuleka wê malê jî dû diçe. Gava çûn û li deriyê wê malê xistin, pîrejineke derî li wan vekir. Diyar e ku di dinya kevin de her kes bi hev re bi Kurdi dipeyivî; pîrejî jî Nebî Nûh jî bi zimanê hev dizanin. Jixwe, nizanibin jî em ji tecrûbeyê Tor û Botanê dizanin, her kes xwe fêrî Kurmancî dike; ma naxwe çima li cihê ku mirovahî gava diduyê dia-veje jiyane, Kurdî hebe. Axir Nebî Nûh jî pîrejîna Kurd dipirse, "Ma van çend rojên bihurî tu bi tiştêkî nehisiyayî?" Pîrejî jî wiha lê vedigerîne, "Wele yabo baranê xweş dikir. Sibehê gava çûm aliyê axurê, min dît binê çêleka min, a şil e. Min got sibhanela, gelo lehî rabûye. Lê na, tine. Ne tiştêk ji mala min û ne jî tiştêk bi axur û çêleka min nehatibû."

Pikurêş e, Pîr Kurêş e

Di efsaneya xwe de Kurd wisa pîrejîna bê guneh ji xezeba Xwedê Teala xilas dikin. Lê Cûdî jî dikin ziyaret. Ziyareta Sefîneyê, gundê Heştan, Şehrê Nûh (Şirnex) tenê nîne ev ziyaret. Ji Bêrivanan (Binefş Agal) heta bi Wesfî Kiliç jî gelek pakrewan tenê jî ninin. Diyar e ku Cûdiyê Miradan ne tenê bi qayîşkêşana bi Agirî re ziyaret e. Ew cîranê Mava û Bagokan e, sînorê

wê hicrika Pikurêş in. Pikurêş, sonda mezin e. Sonda şoreşeke ekolojîk a caran e. Yanî gava dapîra min bi "wî Pikurêşê heft gelî tijî dar kirî" sond dixwar, meraqa min ne Cûdî bû, lê ew Pikurêş bû ku di inziwaya çiyayan de jî bû ziyareta xelkê, û bavê dapîra min kir "koçkê" ziyareta xwe. Niha li serpehatiya Pikurêş dipirsim. Ji koçektiya bavê dapîra min, û jî navê Pikurêşî bi xwe diyar e, ew Kurd e; hem bi ziman û hem jî bi baweriya xwe. Lê çima 7 gelî tijî dar kirine û gelo ew ne Pîr Kurêş be?

Û heger wisa ye, Pîr Kurêş ê li Dêrsimê, li Amed û li Botan û Torê pîroz û ziyaret, gelo dikare çiyayan bigihîne hev? Gelo dikare wê qayîşkêşana çiyayan veguherîne tifaqa çiyayan? Yanî ma Pîr Kurêşê bavê (yan jî kalê) Dizgun Bavo* gelo dibe ku bi hicrika xwe di navbera Bagok û Cûdî de be, li wan deveran heft gelî tijî dar kiribin? Dapîra min hê bi bîr tîne, gava ku diketin hicrika Pikurêşî, silav lê dikirin, dua û tawaf dikirin, ji bo derkevin jî ticarî piştî xwe nedidan mezêlê Pikurêş, paşpaşki ji hicrikê derdiketin. Ti carî ew ev nav, ziyaret û çiya ji hev qut nayên bîra mirovî. Jixwe, nabe ku bîra mirovî: Li Hezêxê, nêzî Gizrê, li Newala Bîrê her sal Zêwa Pikurêş hebûye.

Bîra kolektîf û rîtuêl

Zêw, yanî mihrîcanên ji bo kesên "pîroz", yan jî xasên xwedê tînen qebûlkirin, ji bo efsane û maneyên çiyayan li Kurdistanê, heyatî ne. Lewma ji bo bîra kolektîf a li ser efsane û maneyên van çiyayan ew meydana gotinê ye, holika civat û diwanê ye. Gotina gelek efsaneyan bi rîtuêlên dema van zêwan ve girêdayî ne. Ji ber wê, rabûna ji holê ya van zêw û mihrîcanan, hêdî hêdî rabûna ji holê ya mane û efsaneyên çiyayan û xasên wan jî îfade dike. Yanî heger ziyaretên nû û kevin ên xasên Cûdî zêw û mihrîcanên xwe ji dest bidin, ew ê efsane û maneyên xwe jî ji dest bide. Bi qasî kevinan, nûyên weke Binefş Agal jî dikarin bibin ziyaret li quntarên çiyayên Cûdî li Cizîra Botan. Hingê Agirî serê xwe bigihîne ezmanan jî, Cûdî wê serbilind û şanaz be weke caran.

* Li gorî Saltik ji kalên Dizgun Bava ye. Turabi Saltik. Alevilikte Ocaklar Gerçeği ve 4 Kapı 40 Makam Öğretisi: Alevi / Kızılbaş Katliamlarına Yönelik Ferman ve Fetvalar. Stenbol 2017. r. // Lê Dêrsimî bi giştî wî weke bavê Dizgun Bava dibinin. Binihêre li Dilşa Deniz. The Path: Dizgun Bava, As an Example of Relation between Belief and Life Style. Di; Religious Inquiries, Berg 4, Hejmar 8, Kanûna 2015'an, rûpel 63-82.

Di sê nifşên helbesta Kurdî de gotara çiya

► Taybetiya nifşê Hawarê ew e ku aktor û şahidên serhildanên berî û piştî nîveka sedsala 20'an in. Osman Sebrî yê ku digot "Kurd in em şêrên çiyân in" di kovara Hawarê de jî kesekî aktîv bû.

► Li gel Fêrikê Ûsiv hebûna çiya bi serê xwe dibe coş û peroşa hestên wî, mirov dikare bibêje bona Fêrik çiya ne eydê qewmekî ye, "non-ethnic" e. Ji helbestên epîk bêhtir bi helbestên pastoral 'teb-yethiz'îya xwe dide kifşê.

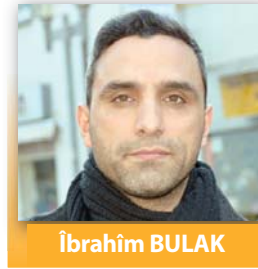
► Di nav helbestvanê nifşê Tîrêjê de belkî herî zêde Arjen Arî "çiya" wekî "bîra neteweyî" bi kar anîye, çiya di heman demê de bûye bîr. Ew bîra hanê jî li gel wî digel têkçûn û şikestinên kambax jî "rûspî ne".

► Piştî bipêşketine fikra neteweyî û serê bi dewletên serdest re helbestvanên Kurd ji bo çiyayên Kurdistanê tenê bi motifê teswîrkirinê qîma xwe nayînin û êdî çiya dibe aktoreke berbiçav.

Di helbestên klasîk ên Kurdî de 'çiya' ne bi konteks û wateya neteweyî xwe dide der, bêhtir di konsteksta ef-sane û çîrokên dînî de derdikeve pêşmerî me wekî "Kohê Qaf", "Kohê Tûr". Her wiha di destpêka helbesta nûjen a Kurdî de jî ku ew jî teqabulî destpêka sedsala 20'an dike, hingî jî 'çiya' di teswîrkirina welêt de parçeyekî jê ye, zêde rola wî tine. Paşê, pêde pêde bi çebûna hizra neteweyî Kurd jî wekî her miletekî dîn dawa heqê xwe yê neteweyî dikin, ew dawkirina Kurdan jî dibe şerê bi dewletên dagirker re. Hin ji wan li deşt û nav bajarên hin ji wan jî li çiyayan di-qewimin. Her wiha piştî têkçûna van şeran çiya dibin şahidê komkujiyên mezin jî. Ji ber vê yekê heta dewra 1960'an jî çiyayên Kurdistanê bêhtir êş û kuştin dianîn bîra Kurdan. Lê li Başûrê Kurdistanê piştî bipêşketina Şoreşa Îlonê, paşê jî li Bakurê Kurdistanê bi teqîna guleya 15'ê Tebaxê re jî êdî çiya ji nû ve dibin meydanên liberxwedanê. Ji vê demê û şûn ve, êdî ew meydana liberxwedanê xwe bi şiklekî di helbestên Kurdî de jî dide der. Dixwazim di vê nivîsê de behs bikim bê ka di helbesta Kurmancî ya sê nifşan de çawa û bi çî şiklî qala çiya hatiye kirin. Em ê bibînin ku şairên van her sê nifşan; Hawar, Riya Teze digel ku zeman û mekanên cuda bûne jî boçûn û qîmeta li çiyân çawa nêzî hev bûne. Ew ê jî şanî me bide ku çiya di çêbûn û kemilîna neteweperweriya Kurdî de bi dewr û roleke diyarker rabûye. Her wiha ew helbestên hanê ku hinek ji wan digel ku ji hest û fikra takekesî peyde bûbin jî pirranî hestên komelî û diyarkirina xemeke kolektîf e ku xwe bi kirasê 'çiya' nîşan dane.

Nifşê Hawarê û çiya

Kovara Hawar sala 1932'yan li Şamê dest bi weşana xwe kir, ji kovareke wêdetir bû xwendîngeha Kurmancî û pê re jî navenda rewşenbiriya Kurdî. Taybetiya nifşê Hawarê ew e ku aktor û şahidên serhildanên berî û piştî nîveka sedsala 20'an in. Osman Sebrî yê ku digot "Kurd in em şêrên çiyân in" di kovara Hawarê de jî kesekî

İbrahim BULAK

aktîv bû. Di nivîsa xwe ya 'Agirî' de wiha bang li çiyê dikir: "Çiyayo bizan, şerê xesala miletekî heye ko bisekine lê ew beriya xelasiya wî miletî naqede, dom dike... Pêş de diçe"

Çiya her çiqas bêdeng be jî hêviya wan heye ku rojekê disa dengê xwe li her derê belav bike. Cegerxwîn yeqîn dike ku helbet rojekê çiya ji bo ve wê geş bibe:

"Bîna barûde
Kete pozê min
Dixwazim hawîr
Biteqim ji bin
Dîsa wek mêra bikevin çiya"

Jixwe piştî çend salan Qedri Can mizgîniya şiyar-bûna çiyê dide:

"Dîsa li ser çiyân
Dîsa li nav meydan
Deng dike,
Ceng dike,
Berzanî... Berzanî..."

Riya Teze û çiya

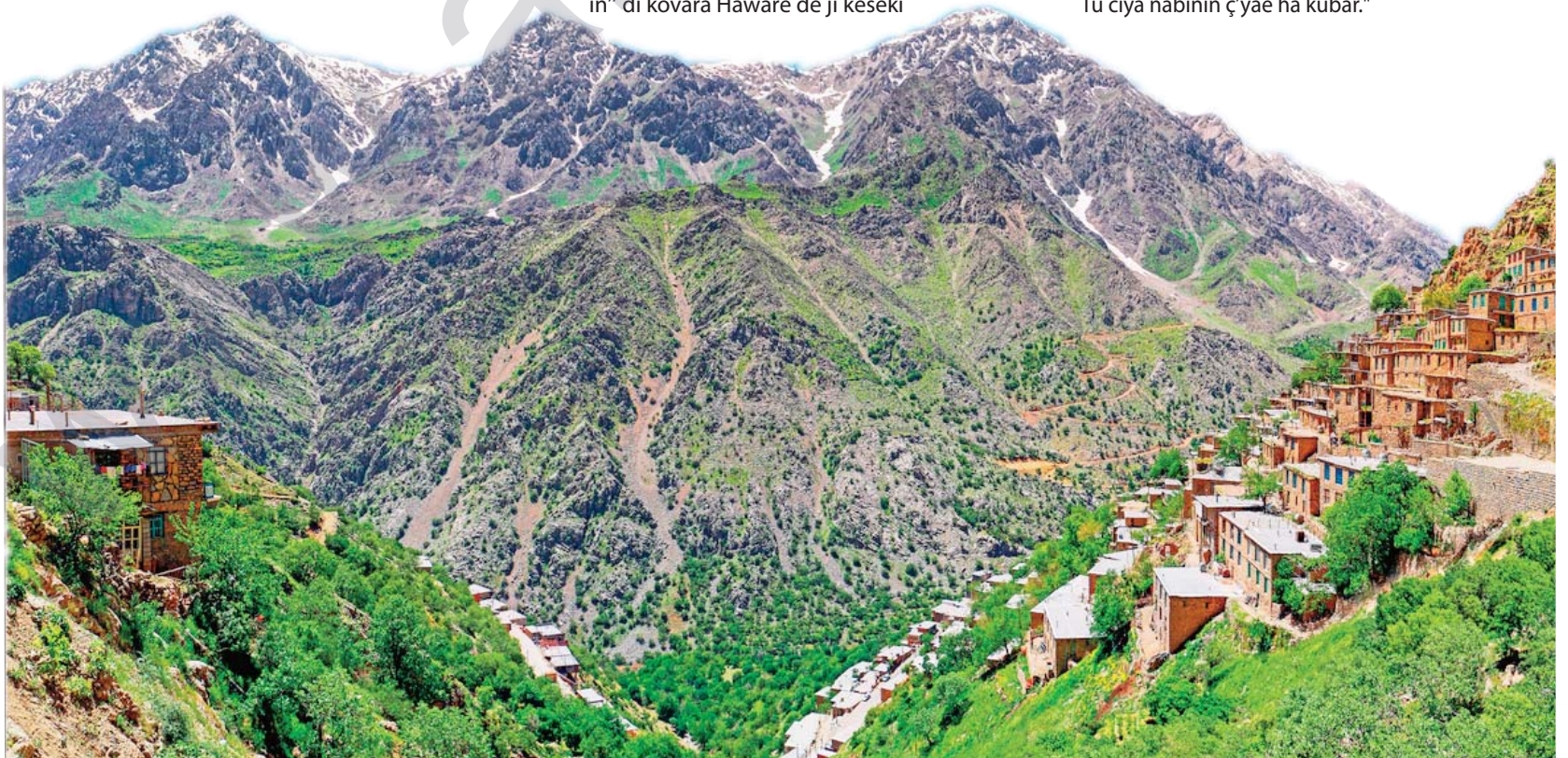
Di nifşê ewilê Riya Teze de çiya bêhtir bi bedewbûn û ezameta xwe ya şiruştî xwe di helbestê de dida der. Emîne Evdalê yek ji şairên vî nifşî ye ku di helbestên wî de çiya hê politîze nebûye:

"Binhêr li çyaê Elegezê,
Çiqas rindin xişikêd wê."

Lê belê şairên nifşê duyem bi pirranî salên 60'î rahiştine qelemên xwe û hingî Şoreşa Îlonê jî li Başûr dest pê kiribû. Di helbestên Mikaêlê Reşîd, Fêrikê Ûsiv û Şikoyê Hesen de em ê bi meselê dak-evin.

Li cem Mikaêlê Reşîd çiyayên Kurdistanê jî bo Kurdan sitar in, bi kubariya xwe jî tekane ne:

"Û ç'yaê bilind boy min sitarin
Boy min mertalin pêşberî neyar,
Kuda jî herin, dinê bigerin,
Tu çiya nabînin ç'yaê ha kubar."

Dilê xwe jî daniye van çiyayan:
"Dilêm wire, li wan ç'ya,
Li wan cya,
Kîderê ku zeng û zinar
Bona kurda bûne sitar,"
Çiya parçeyekî nasnameya Kurdan e jî; herçî bixwaze
Kurdan nas bike jî çiya rênişander e:

"Tu zanî em kêne?
Em li ç'yê dimînin,
Nêzikî xudêne."

Her wiha Kurd hingî êşiyane û karesat jî ditine, encax
ezamet û mezinahiya çiyayan dikare van terîf bike:

"Ji kul û derdê me
Nava dewr û qurna
Ev ç'ya xuliqîne."

Çiya cangoriyên welêt jî hewandiye di sînga xwe de,
wan jî ji bir nake:

"Ez dixwezim li wan ç'ya,
Li wan cya
Rokê rabim û bigerim,
Kîderê ku xûn bû, mirin,
Û ramûsim mezêlê wan,"

Çiya wekî şahidê dem û dewrana xwe jî dizane:

"Û her kê rokê ç'ya gişk xebêrdin,
Wê caba gelek pîrsê me bidin,"

'Tebyethiz'î û dilketina Fêrik

Li gel Fêrikê Ûsiv hebûna çiya bi serê xwe dibe coş û
peroşa hestên wî, mirov dikare bibêje bona Fêrik çiya
ne eydê qewmekî ye, "non-ethnic" e. Ji helbestên epîk
bêhtir bi helbestên pastoral 'tebyethiz'îya xwe dide
kifşê. Ewqas jî çiyê hez dike, bengiyê wî ye jê têr nabe:
"Dîsa-dîsa we têr nebûm, çiyano
Dîndara we zivêr nebûm, çiyano,"

Carna vî dike dewsa dê jî:
"Hûn dê bûbe, hûn dê bûne, ez-dergûş,
Li hafê we firîme wek qereqûş,"

Gava dibe payîz jî melûl dibe, jê dipirse:
"Çiyano, bêjin, ka nexşê we?
War-mikanê we kuda çûn?
Ax ez digirîm bo rewşê we,
Rewş-rihanê we kuda çûn?"

Lê li gel melûliya xwe hêviya xwe ji biharê nabire:
"Emê şin bin, şên bin car din,
Bixemilin sal û zeman,"

Gava dibêje "Pampa min" jî çiyayên Dibûrdax, Qe-
merdax, Elegez, Hevtêmanat ji bir nake:
"Pamp mîna bûka, bûka xeml lê bend,
Dorê çiyayêd me girtine govend"

"Deşt û dûz" zêde bala wî nakişîne, herçî xwe xwe-
dan bi deşt û dûzan dibînin ji wan re jî çend gotinên
wî hene:
"Bira deştê we li we bimbarek bin,

Xweyê deşt-dûza,
Bira çiyayêd me li me bimbarek bin,
Me tebyethiza."

Fena ku wî pîrsa wekî "ka çi kerametên van çiyayan
hene tu li ser wan dinivîsi" bibihîze, bersiva pîrsê dide:
"Lê helbet me jî kar û keremek
Van çiyada ditiye"

Lê xuya ye, ditîna çiyayên Kurdistanê jî ji xwe re ki-
riye derd û hesret :

"Min seyr kira serê çiyayê Sîpan-Xelat,
Min seh kira fûre-fûra çemê Ferat,
Min pê danya ser topraxa kulî tebyet.."

Belkî xwe bi çiyayên xwe dewlementirî kesê dinyayê
jî dihesiband:
"Ezî dewletîme bê hed, bê hesab, bê çap û qeder,
Xezîna min heye çelkirî serê çiyayê Qemer,"

Şikoyê Hesen jî Kurd wekî qewmekî çiyayî dizane û
dibêje:
"Û ez bir nakim eslê xweî çiyayî,
Tim mînanî çiya ez zor im, kubar"

Kovara Tîrêj û çiya

Kovara Tîrêj di navbera salên 1979 û 1981'ê de tevî
ku çar hejmarên wê tenê ronayî ditine jî yek ji wan li
Ewrûpayê çap bûbû, di helbesta Kurmancî û Kirmancî
de bû rengêki modern û neteweyî.

Di nav helbestvanê nîfşê Tîrêjê de belkî herî zêde
Arjen Arî "çiya" wekî "bîra neteweyî" bi kar anîye, çiya
di heman demê de bûye bir jî. Ew bîra hanê jî li gel wî
digel ku têkçûn û şikestinên kambax jî ditîne, "rûspî
ne":

"Di qada şer de piştî me negihîşt erdê.
Te şahid bivê, va Herekol.
Miradkar, bi bext û ol
Va Cûdî
û va ye ev ax!"

Tu carî jî betal nemaye:

"Kij wextî bêleheng ma?
Kî gavê bêkêr?"

Jixwe, nasnameya xwe jî ji çiyayan çêkiriye loma jî
dibêje "ez Çiyayî Me" û pêwendîya xwe ya xurt a bi
çiyayan re jî wiha rabeerî me:

"Dema ku dinivîsim
bêhemdê min
çiya û dîmenên çiyê
têne ber çavê min.."

Yek ji şairên nîfşê Tîrêj Mem Ronga jî qîmeteke
mezin dida çiyayan û sedema xwe bi çend malikan
wiha rave dike:

"min parastin ji mirinê
ragihandin iro
ev çiyayên ferzane
ev zinarên jîrik

çewa hiznekim ji wan
bi qasî ku hizdikim

ji azadiyê
ji axê"

Êdî çav û guhê Kurdan li çiya û zindanan bû, Rojen
Barnas wek şahid na, wek rola çêkera tarîxa Kurdan jî
dide wan:

"Bi mîrxasî destana xwe dihonin
Çi li zindane, çî li serê çiyê."

Yek ji şairên vî nîfşê Berken Bereh jî nav rûpelên ko-
vara Tîrêjê bajar û kolan bi îmajê ne baş û wekî me-
kana tolaziyê terîf dike, û her wiha jî bo jiyaneke nû ji
çiya hêvî ye:

"bi şev bi roj
em evînek bihonin
evînek nû û mestir..."

Lew
niha stran me dibêjin
stran li çiya."

Li şûna encamê

Di helbesta nû ya Kurdî de ji bo xurtkirina hest û
fîkrên neteweyî teswîrkirina dîmenê welêt bêhtir nas-
jonalîzekirinê vê xwe dide der, êdî çiyayên vî jî ne çî-
yayek dera hanê ye, çiyayê Kurdan e, û rengê xwezeya
vê jî fena rengên ala wê ye û xwedî nasnameyek e.
Çawa me di sê ekol û nîfşên cuda yên Kurmancî de
dît, piştî bipêşketina fikra neteweyî û şerê bi dewle-
tên serdest re helbestvanên Kurd jî bo çiyayên Kur-
disranê tenê bi motîfeke teswîrkirinê qîma xwe
nayînin û êdî çiya dibe aktoreke berbiçav. Çawa di
dewra Hawarê de çiya bi şahidiyên xwe wekî akto-
rekê ye, di dewra Riya Teze û Tîrêjê de jî êdî aktoreke
diyarker û zindî ye. Piştî van her sê nîfş û ekolên hel-
bestvanên Kurdî, çî li welêt çî li diasporayê, çî klasîk
çî modern şairan di helbestên xwe de cih da çiyayên
Kurdistanê.

Çavkanî:

- Nerit û Helbest- Nerita Neteweyî Di helbesta Nû ya
Kurdî de (1880-1970), Zülküf Ergün, weşanxaneya Nû-
bihar, 2017
- Payîz û Ba- Şî'rên Bijarte, Şikoyê Hesen, weşanxaneya
Avesta, 2008
- We'de-Pencere-Mitale, Mikaêlê Reşîd, Weşanên
Belkî, 2019
- Rêdame, Mikaêlê Reşîd, Neşireta "Sovêtan Grog",
Êrêvan-1985
- Hemû Berhemên Wî, Qedrî Can, weşanên Belkî, 2009
- Pampa min-Berhemên bona zarokan, Fêrikê Ûsiv,
weşanxaneya Lîmûş, Êrêvan-2009
- Dîvan, Melayê Cizîrî, Transkrîb û wergera Kurdî bo
Tirkî: İlhamî Sîdar, weşanên Ayrıntı, 2018
- Bijare, Fêrikê Ûsiv, weşanxaneya Lêgal Piyûs, Êrê-
van, 2010,
- Destê min li destê te digere, Mem Ronga, weşanxa-
neya Mezopotamya, 1995
- Kîme ez-Dîwana III, Cigerxwîn, 1973
- Şiêran û Poêman, Emînê Evdal, weşanxaneya Belkî,
2015
- Milkê Evînê, Rojen Barnas, weşanên Nûdem, 1995
- Kovara Tîrêj, Hejmar 2, 1980
- Kovara Hawar, Hejmar 36, 1941
- <http://helbestakurdi.com>

Li Cûdiyê şervanekî ciwan

► Ji min re gotibû, "Bihar ji aliyê başûr ve tê Cûdiyê. Kurdiya Cûdiyê weke ya li herêmên din ên Kurdistanê nîne. Ew cuda diaxivin. Gotinê wan hene li cihekî din tinene. Li cem me navê her tiştî heye."

► Ev ciwanê ku min wî 20 sal berê weke şervanekî ciwan di demsaleke havînê de dîtî, li çiyayê Cûdî yê xwedî gelek efsane û destanan, di havîneke din a germ de heta guleya xwe ya dawî şer kir û şehîd bû.

Rûtirşî bû, mahdê xwe kiribû, ci-xara xwe ya nû vexistibû bi hêrs avêtêrdê. Qelşa di texma birûyê xwe de nişan da û got, ev biranîn ya dema mirinê ye. Mezlûm esmer bû û li ser rûyê wî çavên wî yên mezin gulover hebûn. Piştî rêwîtiyeke dîrûdîrêj û zehmet gihiştibû Şamê. Ev milîtanê ciwan ê ji Botanê hatibû 19 salî yan hebû yan tinebû. Lê bêhtir bi temen xuya dikir. Gotin di cih de be, hinekî kal bûbû û rûyê wî hilhilî bû...

İsmet KAYHAN

yeke çavkorî ye. Mîna ku dixwest tişteki bibêje hinekî kelîmî, bêhnêkê sekinî û destpê kir qal kir.

Tirmeh bû. Dinya germ bû û wex-meke giran hebû. Niqutî dilê min wê şevê tişteke wê biqewiya. Bêdengiyeke giran xwe li her deverê alandibû. Di demekê de ku tarî diket êrdê, eskerên Tirk bi ser gundê me de girtin. Berê jî gelek caran hatibûn, lê vê carê pirr di-

kirin qîreqîr û warewar. Dinya pirr germ bû. Ji aliyê başûr ve toz û dûman dihat. Di nava vê tozê de zilamên gund li meydanê kom kirin. Min ji dîr ve li wan temaşê dikir... Mezlûm nikaribû dewam bike. Gotin di qirika wî de asê bûn. Awirek da min û xwest ez ji ser serê wî biçim... bêdeng bû... êşeke hûrûkûr di rûyê wî de xwe da der. Mezlûm ketibû nava gelek şeran û sax derketibû. Carinan diket kirasekî welê, mirov digot qey nîvmirî ye... paşê dîsa dewam kir û gotin teqilandin... kalê min di serhildaneke li dijî eskerên Tirk li Cûdî de hat kuştin. Hespê wî yê reş tenê li ser mabû. Rojêke havînê ye, rasterast bi ser dijmin de diçe; bi guleyan mîna seradê wî kunkunî dikin. Dê, bav, xuşk û birayên min bi qasî wî ne bi şens bûn. Wan di bombardumanêke artêşa Tirk de can da.

Niqutî dilê min

Min dixwest ez li çîrok û serhatiya Mezlûm guhdarî bikim. Min dixwest ez wê kêliya mirinê hîn bibim. Lê awirên wî yên wisa xumamî hebûn, mîna bibêjin, zêde bi pey nekeve. Cixare ji cixareyê vêdixist. Xet û xalên rûyê wî dijwar bûn. Mirov digot qey bi sewda-

Navê her tiştî li Cûdî heye

Dem a min zilma eskerên Tirk dît, ez çar pînc salî bûm. Bavê min ji min re qala Cûdî dikir. Digot çiyayê Cûdî bi avzûn e, û hêzeke wî ya nayê fêhmkirin, heye. Bavê min mirovekî şerker bû, min jî ji ber vê serî hil-

da. Lê min guh da şîretên wî û hemû bi cih anîn. Hafîzeyê wî ya xurt hebû. Tarîxa Cûdî hemû dizanibû. Ji min re gotibû, "Bihar ji aliyê başûr ve tê Cûdiyê. Kurdiya Cûdiyê weke ya li herêmên din ên Kurdistanê nîne. Ew cuda diaxivin. Gotinê wan hene li cihekî din tinene. Li cem me navê her tiştî heye."

Bavê min rojêke ez biribûm bajêr. Ez zarok bûm. Li bajêr her kes zîmanekî xwe hebû. Ez matmayî bûm û bi kelecana bûm. Min xwe bi xwe gotibû, bi herhalî ew jî ber vê ji hev fêhm nakin. Mirovên Cûdiyê mirovên serwest in, gîş çend bavikên xwe nas dikin. Pêşiyên me jî bi şer mezin bûn. Ji lewra gelek bûyer û serhatî di mejiyê me de ketine ser hev. Weke bîr an jî kewareke derd û kulan in. Yanî ez dibêjim, ez jî bîr û hafîzeyê pêşiyên me me. Eger bavê min di bombardumanê de nehatiba kuştin, Xwedê zane wê di bin barê wî mejî û hafîza xwe de bimirana.

Divê tu ji bo Cûdî şer bikî Ez dema li wan difikirim, ez ji xwe re dibêjim, divê tu ji bo Cûdiyê şer bikî. Mirin her tim weke bayekî tofanê li nava malbata min rabûye. Lewma mirin xeternak bû. Bi mirina min wê reh û kokek biqele, tine bibe. Mirin her tim dikare bê. Belkî mirin tişteki ewqas ne xirab be. Mezlûm wisa got û ket xewê.

Rêya min û rêya Mezlûm ê bi şev li quncikeke xewle li Quranê guhdarî dikir yek bû, lê berê me li aliyê cuda bûn. Ev ciwanê ku min wî 20 sal berê weke şervanekî ciwan di demsaleke havînê de dîtî, li çiyayê Cûdî yê xwedî gelek efsane û destanan, di havîneke din a germ de heta guleya xwe ya dawî şer kir û şehîd bû.

Destana Hemdem e Çiyayê Kizwanan

► Çeteyên DAIŞ'ê piştî berxwedaneke 133 rojan ji Kobanê hatibûn derxistin, ji xwe beriya wê, li Şingalê hêzên Kurdan pêşî li komkujiyê girtibûn; ji Tebaxa 2014'an heta serê meha Gulanê di kîjan bereyê de bi Kurdan re şer kirin, li wir şikestin. Lewma şerê vê herêmê wê şerekî dîrokî bûya, wê çarenûsa herêmê diyar bikira.

► Piştî şerê pirr dijwar ê 15 rojan Çiyayê Kizwanan ghişt miradê xwe. Dara Miradan a li serê Çiyayê Kizwanan dîsa bi reng û xemla dîrokî hat xemilandin. Û ji wê rojê ve nobetdarên azadiyê agirên serê çiya geş dikin.

Sinan CÛDÎ

Di hemû ol û baweriyên de; mîtoloji angî di destanên xuluqandinan de pîrozbûn bi bilindbûnê ve hatiyê pênasekirin.

Azadî, bihûşt, xweda û xwedawendan tim li asîmanan peyda bûn. Şînbûna asîmanan lewma bû nişaneyên aso, hêvî û rizgariyê.

Her kî li nêzî asîmanan ba ewê pîroz ba. Roj, hêyv, stêrk û gerestêrka; ba, baran, brûsk, berf û bahozan tim bûn nişaneyên ezameta mirov, gel, civak angî fikran.

Dem û dewran guherî û ev hiş ji xwe re du fikrên esasî ava kir. Her çiqas dijberî hev bana jî her duyan jî bilindahî ji bo xwe kir armanc. Yekî ji bo şuştina mêjiyan û meşrûkirina desthilatdariyê, yê din ji bo li hemberî wî têbikoşê lûtke ji xwe re kirin welat. Yekî ji bo bindestkirin, yekî ji bo rizgarkirin li heman cihan bîryarê danî.

Lewma her kî ji xwe re hêz geriya xwe bi bilindahiyên ve girt. Her kî serê wî ket belayê ji bilindahiyên eman geriya.

Ma ne Nebî Nûh ji bo jiyana nû xwe li Cûdî girt.

Hêvî û baweriyên hemû mirovên bawermend tebeqa 7'an a bihûştê ye, zanistên hemdem jîngeha nû li fezayê digere.

Hemû xweda û xwedawendên pîroz taxtên xwe li Çiyayên Kurdistanê datînin.

Lewma Kurdan jî ji Zerdest heta Kawayê Hesinkar, ji Selahadinê Eyûbî heta Şervanên Azadiyê tim xwe diavêjin hembeza çiya.

Çiya dibe pêsîr, palpişt, hêlîn; dibe av û xwarin; dibe azadî û rûmet. Çiyayê Kizwanan jî yek ji wan çiyayan bû.

Çiyayê Kizwanan

Cewiyê Şingalê ye Kezwan. Her du jî sewî ma ne di nivî deştê de. Ji çiyayên Toros û Zaxrosan qut ma ne. Wekî nobedarên di nivî deştê de, wekî rawestgehên dawî yê Kurdistanê ne. Derî ne, sînor in, nişane ne. Wekî du milên ji bedenê ne. Yek jê ber bi rojava ve dixwaze xwe bigihîne Dicle, yek jê ber bi rojhilatê ve dixwaze xwe bigihîne Firat. Wekî du keleh û sûrên parastinê ne.

Çiyayê Kizwanan angî bi navê xwe yê din Çiyayê Evdîleziz ji çanda Girê (Til) Xelef a 6 hezar sal Beriya

Mîladê ve cih û warên Kurdan e. Geh ji bo parastina çanda Kurdî geh ji bo parastina Îslamê geh ji bo parastina eşîran wekî stargeh hat bikaranîn. Û heta niha jî di parastina Rojavayê Kurdistanê de cihekî stratejîk e. Lewma bi qasî ji bo Kurdan ji bo dijminên Kurdan jî girîng bû.

Sala 2014'an, dema DAIŞ'ê çav berda herêmên Kurdan, bîryarêgehên xwe li vî çiyayê danî. 3 baregehên herî mezin a DAIŞ'ê ya li Sûrî, li vî herêmê bû. Cihê perwerdekirin, navenda tenduristî û bîryarêgehên operasyonan a DAIŞ'îyan li quntarê çiyê bû. Mexlûca ya ku di quntara bakur a çiyê de bû ji ber daristanên mezin, stargeheke guncaw bû. Çiya, 35 kilometroyan li başûrûrojavyê Heseke ye û ber bi rojhilatê ve tevî rêzeçiyayên xwe heta ber bi Eyn Îsa ve jî diçe.

Çem û geliyê Xabûrê ji Til Xelef ber bi başûrê ve heta serê rojhilatê a çiya dirêj dibe. Li derdora vî çemî gundên gelê Asûrî û Sûryaniyan heye. Piştî serketina Kobanê, dema şervanên YPG û YPJ'ê, di zivistana 2015'an de berê xwe dan yek ji bîryarêgehên herî girîng a DAIŞ'îyan a li Til Hemisê; çeteyên li Kizwanan van gundan kirin hedef û 23'ê Sibate de heta Til Temirê hemû herêmên li rojhilatê çem xistin di bin dagirkeriyê xwe de. Bi vî awayî jî gundên Mebrûka, Dehma û Rawya yên li ser sînorê bakur in, heta bajara Heseke hemû herêm ket bin serweriya DAIŞ'îyan.

Ji sînor heta Til Temirê, mintîqa gelê Ereb, ji Til Temir heta Heseke zêdetir herêmên Asûrî-Sûryaniyan, li derdora çiya û rojavayê çemê Xabûrê jî mintîqa Kurdan bû. Gotin di cih de be hemû gelên herêmê xwe li van erdên bi bereket û kevnar girtibûn. Lewma DAIŞ'îyan ihtîmameke mezin didan de herêmê. Li gorî wan, serketina di vî warî de wê bibûya serketina sistema DAIŞ'ê. Li ser rengîniya herêmê wê ala reş û tarî serwer bibûya.

Çanda Gelan bi ser dikeve

Lê belê gelên herêmê jî zû ve li hember yekrengebûnê li ber xwe didan. Di nava pirçandî û pirzimanîbûnê de, li gorî rêûresma gelên xwe jiyane. Ne zilma Osmanîyan, ne zilma Baesîyan erê nekirin û tim di nava hevgerîyê de bûn. Lewma piştî Şoreşa Rojava, dilsoziya xwe bi armancên rêveberiya xwe ser re raber kirin.

Ev êriş di heman demê de tolstandîneke li hember vî helwêstê bû jî.

DAIŞ'îyan amadekariyên xwe temam kiribûn da ku derbasî rojhilatê çem bin, ji başûr, rojhilat û rojava ve êrişî Heseke dikirin. Ber bi Serêkaniyê ve rojane êriş hebûn.

Di rojên qedere de bûn, an wê ala reş an wê ala zer li ser serê vî herêmê hatiba hildan.

Çeteyên DAIŞ'ê piştî berxwedaneke 133 rojan ji Kobanê hatibûn derxistin, li Til Hemisê derbeke giran a dîrokî xwaribûn, ji xwe beriya wê, li Şingalê hêzên Kurdan pêşî li komkujiyê girtibûn; ji Tebaxa 2014'an heta serê meha Gulanê di kîjan bereyê de bi Kurdan re şer kirin, li wir şikestin. Lewma şerê vê herêmê wê şerekî dîrokî bûya, wê çarenûsa herêmê diyar bikira.

Şervanên jî xwe li gorî vî amade dikir; li gorî çanda dîrokî tevdiageriya. Ew bi erkên dîrokî radibûn.

Lewma Hemleya Rizgarkirina Çiyayê Kizwanan di rojeke dîrokî de hat ragihandin; 6'ê Gulanê.

6'ê Gulanê çi qewimibû?

Rewşenbîrên Ereb ku nûnertiya Erebên di bin serweriya Osmanîyan da dikirin, xwe bi navê Hizbu'l-Lamerkeziyye el-Îdariyye el-Osmanî rêxistin kiribûn; armanc wan jî ji bo hemû gelên herêmê avakirina rêveberiyên xweser bû. Yek je damezrînerê vî rêxistinê, Îskender Ammun di axaftineke xwe de armancên xwe bi vî awayî bi lêv dikirin; "Çi alî angî kom; Ereb, Tirk, Kurd, Ermenî angî Misilman, Mesihî, Cihû, Durzî ji ber nijad û ola xwe, xwe di bin zextê aliyekî din de nebîne. Çi alî angî kom mafê yên din nedize û wan bê maf nehelê."

Ev daxwaza demokratîkî ji aliyê nijadperêstên hov ên Îttîhad û Teraqqiyê hat redkirin û 21 pêşengên Ereb di 6'ê Gulanê de ji aliyê Cemal Paşa ve li Şam û Beyrûdê hatin dardakirin. 6'ê Gulanê bû Roja Şehîdan. 6'ê Gulana 1972'an de şoreşgerên Tirk Deniz Gezmîş û hevalên wî hatin dardakirin û 6'ê Gulana 1996'an de jî li hember Rêber Apo êrişeke bombebarîrî hat rêxistin kirin.

Madem DAIŞ'ê yekrengî ferz dikin, wê çaxe divê helwêst jî pirrengî be. Ne tenê ji bo gelê Kurd, ji bo pêkhatiyên herêmê hemûyan e. Wan dîrok rast xwend û dîroka gelan digihîne hev jî kirin esas.

Piştî şerê pirr dijwar ê 15 rojan Çiyayê Kizwanan ghişt miradê xwe. Dara Miradan a li serê Çiyayê Kizwanan dîsa bi reng û xemla dîrokî hat xemilandin. Û ji wê rojê ve nobetdarên azadiyê agirên serê çiya geş dikin.

Şengal Parêzgeha Êzîdxanê ye

► Çilmêra jî devera herî bilind e li serê çiyê. Li gorî ku pêşiyên me jî dibêjin, Şêx Adî ji Lalişê çil mêran dişîne Çiyayê Şengalê da ku Şerfedîn biparêzin.

Aysel AVESTA

Çiyayê Şengalê bi navê xwe yê din parêzgeha Êzîdxanê. Vi çiyayî li hemberî 73'ê fermanan civaka Êzîdî di sînga xwe de hewandiyê. Ji kaniyên xwe av da û bi siya darên xwe bû star ji bo wan. Çiyayê Şengalê di navbera Dicle û Feratê de ye. Ji Rojhilat ber bi Rojava ve dirêj dibe. Piştî neqebekê êdî Çiyayê Kolik ber bi Rojava ve dest pê dibe. Başûr û Bakurê çiyê deşt in; deştên bi xêr û bêr. Cihê herî bilind di Çiyayê Şengalê

de wek Çilmêran tê zanîn û bilindahiya wî 1.463 metre ye. Dirêjahiya çiyê 100 kilometre ye. Gelek gelî û newal di nava çiyê de hene û ber bi Başûr û Bakur ve xwe dirêj dikin. Li çiyê bi piranî darê berû hene. Lê ji ber ku gelek caran bûye navenda êrişan û hatiye şewitandin daristanên wê gelek kêr mane. Di warê erdnîgariyê de di xaka başûrê Kurdistanê de ye û li nêzî Rojavayê Kurdistanê ye. Çar aliyê Şengalê bi gundan xemilîne. Ji berê de ev der weke navenda bazirganiyê hatiye bikaranîn. Li aliyê Başûr (Qiblet) û Bakur (Şemal) du xanê bazirganiyê lê hebûne. Xelkê herêmê, berê sewalên xwe dianîn van xanan. Li aliyê Bakur Xanesorê, li aliyê Başûr jî Xana Şawaniyan heye. Xan weke cihê seknê û bêhnvedanê dihatin bikaranîn. Dema bazirgan dihatin tevî sewalên xwe lê diman. Pirraniya perestgeh û pîrozgehên civakê li vê deverê ne. Li aliyê Başûr Qibên Amadîn, Miheme Reşa, Şêx Hesên û Melek Fexredîn hene. Ev ziyaret, zahmen li ber wan hene û xelkê herêmê diçin serdana van deveran û ziyaretî dibin. Ji aliyê Bakur ve jî Şêxê Mihema, Xatûna Fexra, Pîra Fat, Şêşim, Şêxmend, li Geliyê Kersê Şêbilqasim, Şerfedîn, Pîrê Ewran, Şêşim, Şêx Berekat û Amadîn hene. Her wiha gelek kaniyên weke çem diherikin jî hene, weke mînak li Başûr Kaniya Solax, Kaniya Şingal, Kaniya Kizilkent. Li aliyê bakur jî Kaniya Barê, Kaniya Kersê weke Çemê Kersê jî tê naskirin. Dîsa gelek Kaniyên biçûk yên, weke Kaniya Leylê, Kaniya Şêb û Kaniya Hisênok hene.

Şehîdgeha geliyê Kersê

Parêzgeha Şerfedîn

Her wiha çîrok û strana Xezala Çiyayê Şengalê, hinek jî dibêjin Xezala Hafis Paşa. Dibêjin Xezal û Hesen aşiqên hev bûne û di dema fermana Hafis Paşa de dîl hatine girtin, lewma negihane miradê xwe.

Bi hejîrên xwe navdar e

Dema mirov behsa Çiyayê Şengalê bike, hejîrên tîn bîra mirov. Yek ji wan deveran jî Geliyê Kersê ye. Geliyê Kersê bi darên hejîra xemiliye. Di heman demê de bi hinar û tituna xwe jî tê naskirin. Kaniya Harûniya jî bi hinarên xwe navdar e. Kaniya Barê jî dikeve rojhilatê Çiyayê Şengalê nezi Geliyê Şîlo ye. Ev herêm jî bi hejîr û zerdelên xwe tê naskirin. Kaniya Kizilkent jî bi zeytûnên xwe navdar e. Kaniya Solax ji ber awa wê diherike gelek rengên fêkî li dora Çemê Solaxê tîn çandin û dibin debara xelkê herêmê. Devera herî bilind li Şengalê Çilmêra ye. Li ser serê Çilmêra qubek heye. Jixwe di baweriya civaka Êzîdî de devera bilind pîroz tê dîtin. Çilmêra jî devera herî bilind e li serê çiyê. Dîrokzan Heso Brahîm dibêje; "Li gorî baweriya civaka me çilmêr çil tayar ango çil melek ji asîman dadikevin û tîn bi hawara jinan ve." Li gorî ku pêşiyên me jî dibêjin, Şêx Adî ji Lalişê çil mêran dişîne Çiyayê Şengalê da ku Şerfedîn biparêzin. Şerfedîn di baweriya civaka Êzîdî de gelek bi qîmet e. Yê ku ji van çil mêran re serkêşiyê dike Brahîm e. Her çil mêr tîn ba Şerfedîn. Ji wan re tê gotin Behdîn ango Xwebexş. Ew çil mêr Şerfedîn û Çiyayê Şengalê diparêzin. Paşê jî deverên Çiyayê Şengalê jî mêr tîn Çilmêran. Li Çilmêran şêx û pîr li hev dicivayan. Ji wê demê û pê ve li ser serê girê Çilmêran qub tim hebûye. Di qubê de serderî (micêwir) disekin. Vana

366 şikeft û geliyê şîlo

Geliyê Şîlo bi şikeftên xwe navdar e. Li geliyê 366 şikeft hene. Li geliyê yek kaniyê avê heye û ji bo wan şikeftan av ji kaniya Şîlo hatiye belavkirin. Li gorî baweriya civakê li geliyê Şîlo cin jî hene. Ji lewma heta niha jî qala cinê vê herêmê tê kirin.

Li pişt Geliyê Şîlo, Çiyayê Kolik heye. Çiyayê Kolik jî bi kewên xwe navdar e. Kewê Çiyayê Kolik ti caran nareve û serî ji kesî re danayne. Ev kew ji derveyî kewê li ser axa xwe ti kewên din qebûl nake. Dîsa Xezalên vî çiyayî jî gelek bi nav û deng in. Kaniyên Birşîrîna Heyraman û Xeremoz lê hene li gorî gotînan Xezalên Çiyayê Şengalê carê diçûn ser van kaniyan û av jê vedixwarin. Heta tê gotin, gelek lehengên Êzîdxanê yên wekî Derwêşê Evdî jî çûne vê herêmê ango çûne nêçîra xezalên çiyê. Gola Xatûnê jî dikeve rex Çiyayê Kolik pişt Heskê û nêzi gundê Holê ye. Li gorî temen mezinên civakê navê Heskê jî Heska tê. Heska niha jî li Şengalê navê Eşîrekê ye. Gola Xatûnê weke Gola Xatûna Fexra jî tê naskirin. Xatûna Fexra li vê herêmê xwedawendî kiriye û weke pêşenga olî jî tê nasin. Heta niha jin her sal ji bo Xatûna Fexra rojî digirin. Çiyayê Şengalê li gel eş û fermanan bi gelek çîrokên evîne jî navdar e. Yek ji wan jî çîroka Leylê û Mecnûn e. Heta niha jî li gundê Zerwa yê Şengalê kaniya Leylê heye. Dîsa destana Xensê û Reşo heye. Xensê û Reşo

xwedî li qubê derdikevin û çirayê pê dixin. Di felsefa ola Êzdayetiyê de ji xwe hejmara çil pîroz e. Weke minak çilê zivistan û havînê, çilrojîya miriyan, çilê jinan (dema diwelidîn). Dîsa li Rojavayê Kurdistanê gelek dever bi hejmara çil tîn binavkirin. Weke Çilaxa. Yanî dema mirov li dirêjaya dîrokê mêze bike, dikare gelek çîrokên wiha zêde bike. Çilmêra di heman demê de her dem weke navendeke kombûn û parastinê jî hatiye bikaranîn. Ji ber ku deverê stratejîk bûye. Di 3'ê Tebaxa 2014'an de jî 12 siwarên hemdem li Çilmêran Êzîdî ji fermana çeteyên DAİŞ'ê parastin. Wekî din Sindiklop heye. Sindiklop jî weke cihê keştiya (sefîneya) Nebî Nûh tê naskirin. Li gor gotînan pêşiyên, dema ava tofanê rabûye, keştiya Nebî Nûh xwe li vir girtiye. Çendî av rabûye jî Sendiklop serê xwe li ber rakiriye û anehêlaye derbas bike. Ji xwe di dîrokê de xelkê Şengalê jî di van çiyayan de serî ji ti kesî re netewandine û li hemberî hemû fermanan xwe parastine. Dîsa li çiyayê Şengalê gola simoqa heye. Gola Simoqa weke cihê eşq û evîndaran jî tê zanîn. Gelek stran û destan li ser hatine gotin.

ji gundê Heyalê bûne. Gelek çîrok û stranên li ser evînan wan hatine gotin. Her wiha çîrok û strana Xezala Çiyayê Şengalê heye, û hinek jê re dibêjin Xezala Hafis Paşa. Dibêjin Xezal û Hesen aşiqên hev bûne û di dema fermana Hafis Paşa de dîl hatine girtin, lewma negihane miradê xwe. Şengal di heman demê de bûye hêlîna lehengên bi nav deng yên weke Derwêşê Evdî, Mihemeyê Evdo, Zerêfa Osê, Memoyê Elî, Xelef Sincara, Esê Mecdîn, Kekê Kemal, Xeriyê Şêx Xidir, Berxwedan, Bêrîvan, Lava û Mam Zekî Şengalî ku ji bo parastina ax û rûmeta Êzîdxanê li ber xwe dane û serî ji dagirkeran re netewandine.

Li Şengalê gelek kaniyên weke çem diherikin hene. Li Başûr Kaniya Solax, Kaniya Şingal, Kaniya Kizilkent. Li aliyê bakur jî Kaniya Barê, Kaniya Kersê weke Çemê Kersê jî tê naskirin. Kaniya Kersê havîna sare û zivistanan jî germe. Ev kanî di heman demê de weke cihê seyrane jî tê bikaranîn.

Dema mirov behsa Çiyayê Şengalê bike, hejîrên tîn bîra mirov. Yek ji wan deveran jî Geliyê Kersê ye. Geliyê Kersê bi darên hejîra xemiliye. Di heman demê de bi hinar û tituna xwe jî tê naskirin. Bi kaniya xwe bûye hêvî ji bo mexdûrê fermana 73 an.

Di baweriya civaka Êzîdî de devera bilind pîroz tê dîtin. Çilmêran jî devera herî bilind ya çiyayê Şengalê ye. Çilmêra di heman demê de her dem weke navendeke kombûn û parastinê jî hatiye bikaranîn. Di 3'ê Tebaxa 2014'an de jî 12 siwarên hemdem li Çilmêran Êzîdî ji fermana çeteyên DAİŞ'ê parastin.

Anne Sexton

Pêşikêşa gunehweşandinê*

Di gelek qonaxên jiyane de, Helbestkara Emerikan a ku bêtir bi nav û deng e bi pergala otobiyografik a bînavbirî ya helbesta xwe û bi dengê xwe ye "gunehweşên" ê takekesî. Vê taybetiya geş û gurr a tevayîya helbesta wê ta roja îro jî hiştiye ku xwîner bi şaşî yeqîn bikin wekî gunehweşandinê wê xwe dispêre hemû bûyer û qewamên di jiyana wê de.

Anne Sexton di 9'ê Sermaweza 1928'an de li bajarê Newtonê ye parêzgeha Massachusettsê ji dayik bûye. Du xwişkên wê yên ji wê mezintir hebûn û keça malbateke dewlemend bû. Sextonê li dû têkçûna rewşa xwe ya derûnî û depresyona giran dest bi nivîsîna helbestan kiriye. Wê hê di çaxa xamatiyê de çend caran hewil daye ku bi rê û awane cîyawaz xwe bikuje, lewma jî guhê psikiyatristê wê Martin Orne, ye ku heta bi xwekuştina wê hewil daye ku wê pak bike, her li ser wê bûye, di gel vê hindê Sextonê jîyanek borandiye ku tijî bûye ji kêşeyên takekesî. Psikiyatristê wê, wekî parçeyekî terapiyê, han daye ku ew helbestan binivîse, wê jî bi ya wî kiriye, baş bûye wisa jî qewimîye, lewma îro ro li ber destê me berhemên wê yên poetik ên nayab hene.

A rast, Sextonê di sala 1957'an de dest pê kiriye metnên cidî yê wêjeyî nivîsîne û di sala 1960'i de pirtûka xwe ya pêşîn a bi navê Berv Timarxaneyê û Veger daye weşandin ku di heyna xwe de civatên wêjeyê gelekî pesnê wê dane, wekî cîyê heqiyê. Sexton di helbestên xwe de li dora babetên her wekî kurtaçê, ketina kirasên û sêhr û cizba xwekuştinê dinivîsî ku bi raya wê babetên welê beriya wê hingê tevî babetên helbestê nebûbûn, lê bi raya pirranîya helbestkarên Anglo-Sakson ên wê heyamê, "ne guncan bû û çênedibû" ku helbestê berê xwe bida wan babetên navhatî. Lê, şayanî behsê ye, qenebe sêhr û silûka babeta xwekuştinê, di wê heynê de kiriye ku gotina Anne Sextonê û ya Sylvia Plathê bikevine qabekê; di henga semînerê li ser nivîskariyê ya li Zankoya Bostonê ya helbestkar Robert Lowell de Sextonê û Plathê hev nas kir û bûne hevalên hev. Vê hevnasîne kartêkirineke cîyê afirîneriyê li helbesta her duyan kir, û dema ku Plathê di sala 1963'yan de xwe kuşt, Sextonê der barê xwekuştina wê û xwezîpêanîna xwe ya bo wê de ew helbesta xwe ya diltezin a bi navê Mirina Sylviayê nivîsî.

Ji ber xebatên xwe yê wêjeyî, Sextonê Xelata Dibîranîna Shelley wergirt, di sala 1967'an de jî, ji ber berhema xwe ya bi navê Bijî yan jî Bimire (1966) Xelata Pulitzerê.

Anne Sexton, ji aliyê gelek civatên wêjeyê û akademîk ve, wekî "helbestkareke gunehweşên", di nava refên helbestkarên gewre de her wekî Robert Lowell, Sylvia Plath, John Berryman, Allen Ginsberg, Theodore Roethke û ta dawiyê tê hesibandin. Her bi çî awayî be, Sexton yek ji gewretirîn helbestkarên sedsala 20'an e bo zimanê Îngilîzî û pêwîst e em li qelemê bidin ku wê ew deh diwanên xwe, ku ya bi navê Hemû 'Ezîzên Dilê Min (1962) baştirîn

KEWA BERBANGÊ

Kawa NEMIR

dîwana wê tê hesibandin, li jêr şert û mercên terapiya psikiyatîk a heta mirina xwe û têkçûnên xwe yê derûnî yê berdewam nivîsîn. Sextonê, axirî, di 4'ê Kewçêra 1974'an de xwe kuşt.

* Ji bo ku zanariya der barê arşîva xebatên min ên wergerê de li vir tomar bibe, ji salên 90'î heta niha min 56 helbestên Anne Sextonê ji Îngilîzî wergerandine Kurdîya Kurmancî û ev hê jî wekî pirtûk

nehatine weşandin. Her wiha, ev pêlek e wergêr Rojda Yaşîk jî hindê berhemên wê werdigerîne. (K.N.)

Têbîniya PolitikArtê: Me rengê nivîsa Kawa Nemir neguherand, ji ber ku wergêr jî yê wî ne.

Jûra Jiyana Min

Li vir, li jûra jiyana min, bîreser diguhêrin bê rawestan. Xwelîdankên ku mirov bi hundirên wan de bigirî, birayê jankêşê ê diwarên ji daran, çil û heşt tûşên textiloyê, her yek bibikê çavan ê ku çu caran nayê girtin, pirtûk, her yek pêşbaz di pêşbazîyê bedewiyê de, kursîya reş, darbesteke kûçikan a malê Naugahydeyê, prîzên di diwêr de, bendewar mîna şikefteke mozan, xaliçeya zêrîn, galegala panî û pêçiyên, bixêrî, kêreke li hêviya yekî ku were rahêlê, sofa, pîr westiyayî ji lêxebitîna matoşqeyekê, tîlefona, du kulîlkên ku di nava ranên wê de reh û rîş digirin, deriyên ku vedibin û tene girtin wekî şehên deryayî, çirayên ku diniçînine min, dadigirîsinin hem xweliyê, hem jî tiqetiqê. Pencere, pencereyên ku dikin ji birçinan bimirin, ku daran wekî bizmaran dikutine nava dilê min. Ez her roj cîhanê li wê derêkê dermale dikim, tevî ku balinde diteqin çep û rast. Ez cîhanê li vir jî dermale dikim, biskuwitên tûlleyan pêşkêşî maseya nivîsê dikim. Belam, çu tişt nîn e wekî ku xuya dike. Bîreserên min xewnan dibînin, dikevîne dilqîne nû, bi zora, wisa xuya dike, hemû peyvên di destên min de û deryaya ku wekî bombeyekê diteqê di gewriya min de.

Baçermok

Çermê wî ye berbad ê ji aliyê bazirganekî ve hatî rakîşandin wekî çermê min e, va ye di nava tiliyên min de, textilêkî tevnê, textilêkî beqan. Dema ku hê nû ji maka xwe bûbûm, yeqîn rûyê min bi vî qasî hûrik bû û beriya ku ez jî maka xwe bibûma, yeqîn min di karibû bifirim. Ne xweş e; hûn lê, bi tenê xêlîyêke ji çerm ji milên min heta navtenga min. Ez bi şev jî difirim. Te di yek min bipelişîne bi erdê ve, ji bo ku neyê dîtîn. Di Gelawêjê de, renga dar bilindî stêrkan bûn, ez di tarîya boş de firiyam ji pelekî bo pelekî din. Heke we ez bi fenera xwe biqefaltama, we ye termekî gulfam î bibask bidîta, kolîpoşman, terka zikê maka xwe dayî, sertaser di nava kurk de, deng ketî, di ser xanî û artêşan re tev digeriya vedigeriya. Lewma kûçikên mala we bêhna min hildikin. Ew pê dizanin ez tiştêk im divê bême girtin li cîyekî li goristanê, serejêr şor wekî guhanekî bêşêwe.

Piştî Auschwitzê

Hêrs, bi qasî qinareyê reş, min digire ji nişkê ve. Her roj, her Nazîyekî, di 8'ê serê sibehê de, zarokêkî virnî digirt, ji bo taştêyê ew diqeland di taweya xwe de.

Û mirin bi kuja çav lê dinihêre û diniqîniqîne gemara di binê neynûka tiliya wî de.

Mirov hov e, bi dengêkî bilind dibêjim. Mirov kulîlkek e, ku divê bê şewitandin, bi dengêkî bilind dibêjim. Mirov balindeyek e, mişt herrî, bi dengêkî bilind dibêjim.

Û mirin bi kuja çav lê dinihêre û qûna wî dixurîne.

Mirovê pêçî biçûk î helesor, tilî mûcîzat, ne perestgehek e, gomek e, bi dengêkî bilind dibêjim. Bila mirov çu carî dîsa fincana xwe ya çayê raneke. Bila mirov çu carî dîsa pirtûkekê nenivîse. Bila mirov çu carî dîsa sola xwe di pê neke. Bila mirov çu carî dîsa çavên xwe raneke, şeveke Tîrmehê ya nerm. Çu carî. Çu carî. Çu carî. Çu carî. Çu carî. Ez wan tiştan bi dengêkî bilind dibêjim.

Annaya Ku Dîn Bû

Annaya ku dîn bû,
kêrek heye di binçenga min de.
Dema ku li ser pêçiyên xwe disekinim, fitikekê li peyaman dixim.

Aya ez cureyekî nexweşîya jêkvegir im?
Aya min tu dîn kirî?
Aya min kir ku deng tirş bibin?
Aya min gote te tu biperikî pencereyê?
Li min megire. Li min megire.
Bibêje, te nekîr.
Bibêje, na.
Bibêje.

Peyvên Meryemî bibêje balgîyê me de.
Mina danzdeh salîya jar û bejndirêj hilde
behere hambêza xwe ya bi kor de çûyî.
Bike pistepist wekî guleke cimaetê.
Min bixwe. Min bixwe weku bixwî krempûdingekê.
Min bihebîne.
Min hilde.
Hilde.

Min agehdar bike li ser bar û doxa gîyanê min.
Kiryarên min ji binî ve eşkere bike bo min.
Zengileke zoma dirêjî min bike, bihêle ez guh bi ser de kerr bikim.

Alikariyê bike ku pêyên xwe tê kime zengûyan,
komekiya gereke komelî bide.
Gunehên min ên di lîsta beqêl de bijimêre, bihêle ku bikirrim.

Aya min tu dîn kirî?
Aya min dengê bihîstoka te rakir, sayrinekê tu kerr kirî?
Aya min derî li derûnnasê bisimbêl vekir,
li yê ku tu wekî destgeryeke zêrîn kişandî derve?
Aya min tu dîn kirî?
Anna, ji gorre ji min re binivise!

Tu ji ariyên termê şewitandî û pê ve ne tiştêk î, lê li gel hindê

rahêle pênuşa Parker a min dayî te.
Ji min re binivise.
Binivise.

Pîr

Ziravê min diqete ji derziyan.
Hevreşî bûme ji mitêl û tûpên kaûçîk.
Hevreşî bûme ji sikûmên ku nas nakim,
êdî ji min we ye ew mirin dest pê dike.
Mirin mîna xewnekê dest pê dike,
tîjî ye bi hûrmûran û tiqetiqa xwişka min.
Em xama ne, me daye ser rê em dimeşin,
ser bi serê rêya ku diçe Damariscottayê,
em tûşinan hildikin û berhev dikin.
Susankê, ba kir wê, Susankê,
te mêzera xwe ya teze lewitand.
Çi qasî şêrîn e –
min devê xwe pê tepisand,
şînê şêrîn fit dibe
ser bi serê rêya ku diçe Damariscottayê.
Tu çi dikî? Ji min bigere!
Qey tu nabînî ez xewnan dibînim?
Tu di xewnekê de çu caran ne heştê salî yî.

Li Mûzexaneyê Kûr

Rebîyo, Rebîyo, ev çi qorziyeke sosret e ez lê me?
Qey nemirim, qey xwîn danekişîya ji qazoxê de,
pişik
neperpitîn ji bêhenasetiyê, qey li wê derêkê ne-
nimim di ber
gunehê yekî de, devê min ê tirş ji sawîran
negerîya qey?
Laşê min berra jî çû? Ez berra jî mirim?
Hêştî, pê dizanim, ez li vir im. Ev cîyekî çawa ye?
Sar û sosret e, jîyan bi min vedide. Min derew kir.
Erê, min derew kir. Hekena, di nava tirsonekiya
kambax de,
dê laşê min ez bernedama. Ez destê xwe di cawê
xweşik didim û dêmên min sar in.

Ku dojeh ev be, nexwe wê nikaribûya zêdetir
bibûya,
ne bi qasî ku gotibûne min, derasayî, ne ji xerab.

Bêhêvîti

Ew kî ye?
Rayeke şîva hesin a ku diçe dojehê?
A ku dişikê wekî şiveke tekberan?
Hêviya ku ji nişkê ve davêje di ser kêzînê re?
Evîna ku wekî tifê dadikişê di borîya ava gemarî re?
Evîna ku digot, heta hetayê, heta hetayê
û paşê wekî kamyonekê di ser te re diçe?
Qey tu duayek î ku serav dibe di reklameke rady-
oyê de?
Bêhêvîti,
Kêfa min ew qasî nayê ji te re.
Tu li cil û bergên, yan jî li cixareyên min nakî.
Bi gewdeyê xwe yê mezin bi qasî debabeyan
bo çi li vir cî ji xwe re xweş dikî
û berê lûleya xwe didî nivê temenekî?
Heta ku tu xwe li vir, li reh û rîşên min diedilîni,
min didî zorê ku derkevim ji jîyana ku
ev qasî ji zû ve ye bûye navika min,
qey te nikaribû binizilîyayî nava darekê?

Baş e!
Ez ê te bigirim û bi xwe re derxime gera
ku ew qas salan
zar û zîmanê çek û rextên min lê lal bû.

Kûçeya Dilovanîyê ya 45'an

Hate ber serê min,
min di xewna xwe de
'eynî wisa dît misêwa,
rast wisa hate ber serê min,
ku ez li ser Girê Fenerê hevrast berjêr dimeşim,
li nişaneyê kûçeyekê digirim –
kûçeyekê bi navê KÛÇEYA DILOVANÎYÊ.
Ne li wir e.

*em kurd bi zimanekî çiyayî ji we re dibêjin
li çola xwe vegerin
û heta hûn dikarin qûma xwe bi serê xwe
dakin
êdî fam bikin
kevir ji hebên qûmê girantir in
çiya ji çolan bilindtir in*

(Ji helbesta Herba Kobanê)

Rênas Jiyan

